

Ірина Щербакова

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ВАЖЛИВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ЯКОСТІ ПЕДАГОГА

У статті здійснено аналіз готовності до інноваційної діяльності як важливої професійної якості педагогів. Досліджено структурні компоненти готовності до інноваційної діяльності, рівні її сформованості, показники, за якими вона визначається. Розкрито психологічні проблеми, з якими стикаються педагоги у процесі підготовки до інноваційної діяльності.

Ключові слова: *готовність, інноваційна діяльність, професійно важливі якості особистості, інноваційні технології, інноваційна компетентність.*

Вимоги сучасного ринку праці до професійних якостей суб'єктів праці постійно змінюються, що пов'язано зі змінами професійної діяльності. Так, упровадження інноваційного модульно-розвивального навчання на практиці виявило наявність різних перешкод, які у науковому середовищі дістали назву так званих анти-інноваційних бар'єрів (зовнішніх або внутрішніх перешкод, що заважають здійсненню інноваційної діяльності), зокрема неготовність певної частини освітянської громади до запровадження інноваційних технологій, інноваційної професійної діяльності у цілому.

На нашу думку, на особливу увагу заслуговує той факт, що намагання відійти від предметної диференціації освіти, її репродуктивності, змінюючи роль педагога з наставника на співучасника процесу навчання, супроводжуються дезадаптацією педагогів, що, мабуть, зумовлено негативними змінами на рівні функціонування емоційної, вольової, інтелектуальної сфер психіки учасників інноваційної діяльності [7, с. 72].

Отже, необхідність реформування освітянської галузі у напрямку впровадження інноваційних освітньо-виховних технологій актуалізувала питання інформаційно-педагогічної та інструктивно-методичної грамотності вчителів, їх готовності до інноваційної професійної діяльності.

Ураховуючи те, що професійні якості досліджуються у вітчизняній психології як стійкі, виражені індивідуальні особливості суб'єктів діяльності, що впливають на ефективність та успішність діяльності, зазначимо, що готовність до праці, до змін у професійній діяльності на сьогодні є пріоритетним напрямом наукових досліджень. Розгляду психологічних аспектів формування професійних умінь та якостей в умовах глобалізованого простору присвячено багато наукових праць

(В. Андрущенко, Г. Балл, І. Бех, Б. Грицюк, В. Кремень, О. Мороз, О. Савченко, В. Семиченко та ін.). Аналізом проблем інноваційної педагогічної діяльності займалися Н. Бібік, С. Гончаренко, І. Єрмаков, В. Ільченко, О. Козлова, Л. Машкіна, В. Паламарчук, І. Підлісний [5, с. 249].

Науковці визначають готовність до інноваційної діяльності як внутрішню силу, «...що формує інноваційну позицію педагога. За структурою це складне інтегративне утворення, яке охоплює різноманітні якості, властивості, знання, навички особистості. Як один із важливих компонентів професійної готовності, вона є передумовою ефективної діяльності педагога, максимальної реалізації його можливостей, розкриття творчого потенціалу» [5, с. 283].

Саме тому професійно важливі якості досліджуються представниками вітчизняної психології як: особливості людини, що впливають на результативність її професійної діяльності (А. Маркова); індивідуальні якості суб'єктів діяльності, що впливають на ефективність їх діяльності (В. Шадріков); індивідуально-психологічні і психофізіологічні особливості людини, що забезпечують їй успіх у професійній діяльності (К. Гуревич) [1, с. 29].

Аналіз причин неготовності педагогів до інноваційної професійної діяльності, психологічних проблем, з якими стикаються педагоги у процесі запровадження інноваційних технологій, здійснюється у напрямку дослідження зовнішніх та внутрішніх анти-інноваційних бар'єрів (О. Невмержицький, О. Скубашевська, І. Смірнова, Г. Чанишева та ін.) [5, с. 279].

Мета статті – проаналізувати готовність до інноваційної діяльності як важливої професійної якості педагога, психологічні проблеми підготовки педагогів до інноваційної професійної діяльності.

Готовність до дії – установка, спрямована на виконання конкретної дії. Вона припускає наявність певних знань, умінь, навичок; готовність до протидії перешкодам, що виникають у процесі виконання дії; приписування якого-небудь особистого значення виконуваній дії. Готовність до дії реалізується за рахунок прояву окремих складових дії: нейродинамічної сформованості дії, фізичної підготовленості, психологічних чинників готовності [6, с. 278].

Готовність до інноваційної професійної діяльності є основою активної суспільної позиції особистості, її професійно-педагогічної позиції як суб'єкта праці. Вона спонукає особистість як суб'єкта праці до інноваційної діяльності, сприяє її продуктивності. Як професійно важлива якість особистості, готовність до праці передбачає сформованість особистості як активного суб'єкта діяльності. У цілому, як справедливо зауважував С. Геллерштейн, роль професійно важливих якостей розрізняється на рівнях переходу від професійної непридатності до майстерності, професіоналізму [1, с. 30].

До професійних якостей відносять: професійне мислення, професійну спрямованість, експресивні якості, комунікативні якості, організаційні якості. Якості, набуті особистістю у процесі професійної

підготовки, також належать до професійних. Увагу науковців привертають якості, пов'язані з отриманням спеціальних знань, умінь, способів мислення, методів діяльності у процесі професійної підготовки на стадії здобуття професійної освіти, які є запорукою ефективної інноваційної професійної діяльності.

Як особливий особистісний стан, готовність до інноваційної професійної діяльності передбачає наявність у педагогів стійкої мотивації до професійної діяльності, сформованого ціннісного ставлення до професії, а також високий рівень володіння різноманітними способами і засобами досягнення цілей діяльності. Виходячи з того, що психологічні особливості особистості, які безпосередньо включені у процес реалізації професійної діяльності і забезпечують ефективність її виконання, називаються професійно важливими якостями особистості (ПВЯ), готовність до інноваційної діяльності є однією з професійно важливих якостей.

Найбільш повно професійні якості педагога визначено професіограмою. Критерієм визначення професійно важливих якостей суб'єктів праці є домінуючий вид їх діяльності. Професіограма вчителя (педагога) визначає такі домінуючі види діяльності: навчання різних наук; пояснення нового матеріалу за допомогою засобів, доступних для певного віку та індивідуальних особливостей; контроль за зрозумілістю матеріалу; проведення виховної роботи з дітьми; допомога в розкритті творчого потенціалу дитини, її здібностей та можливостей; виявлення інтересів і схильностей учнів для адекватного підбору програм та методів навчання; вивчення індивідуальних особливостей дітей та надання їм ефективної психолого-педагогічної допомоги; розробка і впровадження програм навчання (на основі знання загальновікових закономірностей розвитку дітей); надання допомоги у формуванні особистості учня; організація позакласних групових заходів, проведення дискусій, диспутів, зборів; пояснення соціальних подій та явищ; складання тематичних й урочистих планів; оформлення документації (журналів, звітів) [4, с. 384–385].

Зауважимо, що для ефективної професійної самореалізації особистість як активний суб'єкт праці повинна ще на стадії здобуття професійної освіти усвідомити вимоги професійної діяльності до основних особистісних рис. Професійно важливу інформацію можна отримати з науково обґрунтованих результатів професіографічних досліджень, а саме професіограм.

Виходячи з домінуючих видів діяльності, професіограмою педагога визначено такі якості, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності:

1) здібності (педагогічні здібності; ораторські здібності; організаційні здібності; вербальні здібності (вміння говорити ясно, чітко, виразно); комунікативні здібності (навички спілкування та взаємодії з людьми); хороший розвиток пам'яті; високий рівень розподілення уваги (уміння приділяти увагу кільком об'єктам одночасно); психічна та емоційна врівноваженість; здатність до співпереживання);

2) особистісні якості, інтереси та схильності: схильність до роботи з дітьми; вміння зацікавити своїм задумом, повести за собою; високий ступінь особистісної відповідальності; самоконтроль та врівноваженість; тактовність; цілеспрямованість; артистизм; вимогливість до себе та інших; терпимість, безоцінне ставлення до людей; інтерес та повага до іншої людини; прагнення до самопізнання, саморозвитку; оригінальність, кмітливість, різносторонність; спостережливість [4, с. 385–386].

Серед якостей, що перешкоджають ефективній професійній діяльності, у професіограмі виокремлено: неорганізованість, психічна та емоційна нестійкість, агресивність, ригідність мислення (невміння змінювати засоби вирішення завдань відповідно до змін умов середовища), егоїстичність, відсутність організаторських здібностей [4, с. 386].

Ураховуючи специфіку інноваційної педагогічної діяльності, продуктами якої є нововведення, що спрямовані на позитивну зміну системи освіти, а також той факт, що педагогічна діяльність зорієнтована на набуття у процесі навчання певної сукупності знань та виховання якостей особистості, зауважимо, що до якостей, які перешкоджають ефективній інноваційній педагогічній діяльності, насамперед належать ті, що приховують глибинні особистісно-професійні проблеми, а отже, можуть бути класифіковані як внутрішні перешкоди (бар'єри), зокрема психологічні бар'єри.

Психологічні бар'єри заважають здійсненню інноваційної діяльності, вони виникають за необхідності зміни звичного способу вирішення професійного завдання, існують у вигляді негативних психічних станів, що виявляються в неадекватній пасивності педагога. Очевидно, що інноваційні педагогічні технології, активізуючи розумову діяльність особистості, передбачають наявність у суб'єктів праці психологічної гнучкості, тобто здатності до адекватних ситуаційних змін, психологічної готовності до них. У зв'язку з цим доцільно зазначити, що до впровадження інноваційних технологій повинні бути готові всі суб'єкти соціальної взаємодії інноваційного процесу [7, с. 72].

Готовність до істотних змін діяльності як психічний, активно-дієвий стан особистості є складною її якістю. Як інтегрована властивість особистості, готовність охоплює різноманітні якості, властивості, знання, навички, формує інноваційну позицію педагога. У структурі професійної спрямованості готовність до інноваційної діяльності є показником здатності педагога до нетрадиційного розв'язання проблем. Це певною мірою стосується змін мисленневих структур особистості, які виникають унаслідок того, що інноваційні технології виходять за звичні рамки оцінок і стереотипів сприйняття усталених форм і методів педагогічної діяльності. Зауважимо, що здатність змінювати звичні дії передбачає спроможність особистості відмовлятися від стереотипічності мисленневих операцій, наявність у неї дивергентного мислення [7, с. 72].

Готовність до інноваційної педагогічної діяльності формується у процесі педагогічної практики, акумулюючи на кожному рівні професійної

підготовки фахівця всі професійно важливі знання, уміння і навички. Це означає, що формування готовності до інноваційної діяльності на певному рівні підготовки педагога є передумовою формування нового, більш високого рівня готовності, адже, на думку А. Мінасян, процес підготовки педагога здійснюється як постійна трансформація початкового рівня вмінь і навичок, рівня професійних умінь і навичок педагога [2, с. 77].

Зважаючи на те, що інноваційні нововведення притаманні будь-якій діяльності людини, необхідно пам'ятати, що вони передбачають наявність у суб'єктів праці психологічної гнучкості, яка постає як сукупність емоційної, когнітивної та поведінкової гнучкості. Саме тому емоційна гнучкість працівників освітніх закладів є інтегральною характеристикою особистості, що дозволяє оптимізувати її діяльність. Проте істотні зміни у професійній діяльності зумовлюють зміни професійної мотивації. Це насамперед проявляється в оцінці запроваджуваних змін.

Разом з тим слід наголосити на тому, що нові інноваційні методи як зовнішні стимули дуже часто викликають астенічні емоції. Щодо цього О. Скубашевська справедливо зауважує, що «...нове і несвідоме завжди викликало у людей тривогу і страх. Нерідко інновації, які руйнували усталений спосіб життя, звички людей, зумовлювали хворобливі й неадекватні реакції. Одним із видів негативної психічної реакції на інновації є фрустрація. ...Такий стан може бути спричинений надто швидким, надто частим або перманентним упровадженням інновацій» [5, с. 280].

Оскільки емоційна гнучкість має дві підструктури: емоційну стійкість і емоційну експресивність, то необхідно визнати, що тільки за умови емоційно врівноваженого сприйняття змін особистість здатна до свідомої саморегуляції. Отже, емоційна гнучкість є одним із найвагоміших чинників готовності до інноваційної діяльності.

Готовність педагога до інноваційної діяльності формується на етапі інноваційного самореалізування спеціаліста, адже, на думку В. Подшивалкіної, саме на третьому (інноваційному) етапі оволодіння професійною діяльністю спеціаліст шляхом оволодіння широким колом професійних засобів починає збагачувати професію [3, с. 15].

Критеріями готовності педагога до інноваційної діяльності є: усвідомлення необхідності запровадження педагогічних інновацій у загальному контексті, а також у власній педагогічній практиці; високий рівень професійної поінформованості щодо змісту, особливостей упровадження сучасних освітньо-виховних інноваційних технологій; практичні навички освоєння інноваційних технологій; зорієнтованість на застосування власних творчих зусиль в інноваційній діяльності; здатність передбачати труднощі інноваційної діяльності, а також професійно долати їх.

Науковці виокремлюють такі рівні сформованості готовності до педагогічних інновацій: інтуїтивний (характеризується відсутністю глибоких теоретичних знань, несформованістю педагогічної рефлексії); репродуктивний (ситуативний рівень упровадження інновацій на тлі недостатньо вираженої педагогічної рефлексії); пошуковий (рівень

опрацювання технологій і методик інноваційної діяльності); творчий (продуктивний) (високий теоретичний і практичний рівень володіння інноваційними технологіями).

Необхідно зазначити, що якостями підготовленого до інноваційної діяльності педагога є усвідомлення актуальних проблем і перспективних напрямів розвитку освітянської галузі, усвідомлення необхідності педагогічних інновацій, стійка професійна позиція, спрямованість на творчий розвиток, рефлексивна діяльність, здатність до інноваційних пошуків, високий професійний рівень володіння технологіями, формами і методами інноваційної діяльності тощо.

Таким чином, домінуючою цінністю інноваційної педагогічної освіти є розвиток і саморозвиток особистості, виховання у майбутніх педагогів професійно важливих якостей, адекватних особистості педагога-інноватора, а саме ініціативності, рефлексивності, інноваційної чутливості та ін.

Отже, питання, пов'язані з підготовкою педагогів до інноваційної діяльності, є своєчасними і потребують подальших ґрунтовних наукових досліджень. Це насамперед стосується необхідності з'ясування критеріїв визначення рівня сформованої готовності конкретного педагога до інноваційної діяльності, що на практиці дозволить спланувати розвиток його інноваційного потенціалу, який є важливим компонентом структурних професійних якостей.

Список використаних джерел

1. Локалова Н. П. Психология. Введение в профессию / Н. П. Локалова. – СПб. : Питер, 2010. – 176 с. – (Серия «Учебное пособие»).
2. Мінасян А. Формування психолого-педагогічних умінь студентів / А. Мінасян // Психологія і суспільство. – 2005. – № 1. – С. 76–81.
3. Подшивалкіна В. Проблеми фахового самовизначення та професійної диференціації психологічного товариства / В. Подшивалкіна // Психологія і суспільство. – 2005. – № 1. – С. 7–16.
4. Романова Е. С. 99 популярных профессий: психологический анализ и профессиограммы / Е. С. Романова. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 460 с.
5. Ціннісний дискурс в освіті в епоху глобалізації та інформаційної революції / [Вибрані публікації представників наукової школи академіка АПН України, доктора філософських наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Віктора Андрущенко]. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 550 с.
6. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості : навч.-метод. посіб. / І. М. Щербакова, Г. А. Стадник. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2012. – 324 с.
7. Щербакова І. М. Психологічні проблеми підготовки педагогів до інноваційної професійної діяльності / І. М. Щербакова // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [«Ідеї, реалії та перспективи освітніх інновацій: філософія, психологія, методика»], (Суми, 20–21 квіт. 2006 р.). – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – Ч. 1. – С. 72–73.